

STUDIJA APIE LENKŲ LITERATŪROS RECEPCIJĄ LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO APLINKOJE

Kalėba Beata. *Rozdroże. Literatura Polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego.*

Krakow: Universitas, 2016, 296 p.

Krokuviškė, tenykščiamė Jogailaičių universitete besidarbuojanti kultūros ir literatūros istorikė, lietuvių literatūros vertėja į lenkų kalbą, veikli Lietuvos kultūros bičiulė ir propaguotoja Lenkijoje Beata Kalėba (gim. 1976 m.) gerai žinoma ir šios srities profesionalams bei mėgėjams Lietuvoje. Dar 2003 m. Lenkijoje išėjo jos versta mudviejų su Egidijumi Aleksandravičiumi parašyta studija „Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva“. 2012 m. Krokuvoje išėjo kita stambi jos iš lietuvių kalbos versta knyga – Mindaugo Kvietkausko monografija apie daugiakalbę XX a. pradžios Vilniaus literatūrą. Kalėba į lenkų kalbą yra išvertusi ir lietuvių poetų bei rašytojų – Alfonso Nykos-Niliūno, Juditos Vaičiūnaitės, Tomo Venclovos, Antano Škėmos ir kitų – kūrinių. Krokuvoje, Jogailaičių universitete veikia jos vadovaujamas Lietuvos kultūros centras.

Beata Kalėba, kaip mokslininkė, specializuojasi lenkų ir lietuvių kultūrinio paribio literatūros tyrinėjimuose: pradedant XIX amžiumi ir baigiant Česlovo Milošo bei Tomo Venclovos kūrybiniu bendradarbiavimu. Parengė keletą su šia tematika susijusių publikacijų bei tekstų rinkinių, tarp jų lietuvių literatūros antologiją. Žinoma, dėsto polonistikos studentams bendresnius ir su jos tyrinėjimų tematika susijusius kursus. 2017 m. ji tapo pirmąja Algio Kalėdos (1952–2017) – žymaus lenkų ir lietuvių literatūrų bei jų sąveikos tyrinėtojo – premijos, kurią įsteigė Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas bei mirusio profesoriaus artimieji, laureate.

Recenzuojama studija – didelio įdirbio ir ilgo darbo vaisius. Jos pamatai padėti 2005 m., kai buvo apginta daktaro disertacija „Lenkų literatūros recepcija lietuvių tautinio atgimimo raštijoje“, kuriai vadovavo prof. Tadeusz Bujnickis. Tačiau

studijos tekstas, palyginti jį su disertacija, kuri, anot autorės, buvo visų pirma temos istorinės empirinės medžiagos rinkinys (p. 20), smarkiai išplėtotas, jeigu taip galima sakyti, ir į gylį, ir į plotį.

Knygos tyrimų objektas – lietuvių tautinio atgimimo laikotarpio raštija, tiksliau, literatūrinė kūryba arba beletristika, ir su ja susijusi publicistika (kurią galima laikyti šiuolaikinės lietuvių literatūrologijos užuomazga), bet ne pati savaime, o ryšio ir santykio su lenkų literatūra aspektu. Detaliausiai, veik pačiu smulkiiausiu masteliu, autorė minėtu aspektu analizuoja su lietuvių tautinio atgimimo veikėjais siejamą raštiją, kuri aprėpia laikotarpį nuo „Auszros“ iki 1905 m. Tačiau nuosekliai ir sistemingai, tik šiek tiek stambesniu masteliu, tyrimas apima ir laikotarpį nuo 1905 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, o atskirais epizodais nusitęsia ir į XX a. tarpukario metus.

Studijos tikslą autorė apibrėžia taip: „Kaip lietuvių tautinio atgimimo laikotarpio lietuviai skaitė lenkų literatūrą, kaip ją suprato – koku būdu panaudojo, instrumentalizavo?“ (p. 17). Kitoje vietoje papildo ir patikslina: „Taigi ši knyga yra pasakojimas apie kryžkelę, kurioje atsidūrė Lietuvos gyventojai – kaip „senlietuviai“ (lenkai), taip ir „jaunlietuviai“ (lietuviai) XIX amžiaus pabaigoje. Įsiziūrėjo, bandė suprasti – arba ne, kas Lietuvoje vyksta, taip pat ir lenkai, iš Lenkijos, todėl ir jie pasirodo knygos puslapiuose. Knygoje bandoma aprašyti besikeičiančią kultūros būseną, būseną... <...> **tarp istoriškumo** (istorinės tradicijos? – A. K.) **ir tautybės**. Tuomet sprendėsi „abiejų tautų“ likimas. „Tautos“ sąvoka prarado unijinę, iki padalijimų egzistavusią reikšmę ir prasmę, įgijo naują, kurios svarbiausias kriterijus buvo **kalba**. Tai dar nebuvo elitų, o paskui juos ir bendrijų (tautinių) skyrybų laikas, tai buvo sprendimų priėmimo momentas, prie kurios kultūrinės formacijos (šiuolaikiniu supratimu) – lenkų ar lietuvių – prisijungti, nuo kurio ir prasideda iki šiandienos tebesitęsiantys nesutarimai ir nesusipratimai tarp lenkų (taip pat ir lenkų Lietuvoje) ir lietuvių, taigi ginčai dėl to, kas esti Simboliškumo, Vaizduotės ir Realybės sandūroje“ (p. 20).

Iš šių citatų darosi aišku, kad autorė suformuluotai problemai spręsti pasirinko kultūrologijos prieigą, derindama ją su tradicinės istoriografijos įžvalgomis. Kitoje vietoje (p. 30–32) dar patikslina, kad jos analitiniams poreikiams ypač vertinga lietuvių literatūros ir kultūros istoriko Pauliaus Subačiaus suformuluota lietuvių tautinės kultūros tapsmo, išskiriant atskirus kokybinius etapus, koncepcija. Iš pirmo žvilgsnio tai visiškai suprantama, nes autorės dėmesio centre XIX a. pabaigos ir XIX–XX a. sandūros lietuviškai rašiusių (taip pat ir dvikalbių, rašiusių ir lenkiškai) beletristikos kūrėjų biografijos ir darbai (tiek originalūs, tiek vertimai bei sekimai), žvelgiant į visa tai per jų ryšio ir santykio su lenkų literatūra bei kultūra prizmę.

Vis dėlto, mano galva, istorinės „kryžkelės“ kaip metaforos, atliekančios sąvokos paskirtį, esmei aiškiau apibūdinti trūksta istorinės bei politinės sociologijos prieigos, nes istorinėje kryžkelėje sprendžiama dilema buvo istorinio politinio ir net

geopolitinio pobūdžio, o literatūrinė kūryba – viena iš sudedamųjų šios dilemos dalių, netgi, jei taip galima sakyti, išvestinė. Nors „lietuvių tautinio atgimimo“ terminą (?; o gal sąvoką?) autorė apibūdino „į mitą perdirbtos istorijos“ vardu (p. 25), tačiau man pasirodė, kad aiškiau šio apibūdinimo (su juo sutinku) nepagrindė, gal laikė specialistams savaime suprantamu. Manau, konceptualaus aiškumo būtų buvę daugiau, jei autorė „lietuvių tautinio atgimimo“ sąvoką būtų analitiškai susiejusi su istoriografijoje vartojamomis „etninių lietuvių tautinio sąjūdžio“, „lietuvių moderniosios tautos formavimo(si)“, „aukštosios kultūros lietuvių kalba kūrimo“ sąvokomis (žr., be kita ko: Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. *Historia Litwy*. Vilnius: Eugrimas, 2013, 122–143). Tiesa, pastarąsias dvi sąvokas autorė vartoja, bet epizodiškai. Žinoma, šios, pageidaujamojo pobūdžio, pastabos iš esmės nemenkina autorės atlikto darbo vertės.

Knygą be įvado, pabaigos žodžio, bibliografijos (ypač vertinga autorės sudaryta tyrinėjamo laikotarpio lenkų literatūros vertimų į lietuvių kalbą, lenkų kalba parašytų kūrinių perdirbimų lietuvių raštijoje bibliografija) ir pavardžių indekso sudaro dešimt nevienodo dydžio skyrių (nuo antro (II) iki vienuolikto (XI); mat knygoje visos struktūrinės dalys sujungtos vientisa numeracija).

Du pirmieji skyriai (II ir III) pagrindinio tyrimo objekto atžvilgiu gali būti vadinami įvadiniais. Viename trumpai aptariama jau minėta „lietuvių tautinio atgimimo“ sąvoka (p. 25–32), kitame, pavadintame „Nuo kalbos prie literatūros“ (p. 33–60), bandoma apibūdinti procesą, vedusį link naujos lietuvių tautinės tapatybės (kurios pagrindinis žymiklis buvo lietuvių kalba) ir siekio tapti savarankiška modernia lietuvių tauta, turinčia savo, lietuvių kalba funkcionuojančią, aukštąją kultūrą, išskiriant šiame procese lietuvių kalba kuriamos literatūros (beletristikos) vaidmenį.

Du skyriai – IV ir VI – skirti su „Ausros“ mėnraščiu siejamų literatūrų biografijoms ir kūriniams ryšio bei santykio su lenkų literatūra ir kultūra aspektu nagrinėti. Didžiausias knygoje – IV skyrius (p. 61–120) – pavadintas „Romantikais (ir ne tik). Pirmoji lietuvių literatūrinė grupė – bajorai ir valsčionys, suvienyti bendro projekto“. Jame nagrinėjama bajoriškos kilmės lietuvių rašytojų – Andriaus Vištelio-Višteliausko, Liudvikos Malinauskaitės-Šliūpienės, Mečislovo Davainio-Silvestraičio, Juozapo Miliausko-Miglovaros kūryba ir sąsajos su lenkų literatūra. Atskiras poskyris yra skirtas tiems, kuriuos Beata Kalėba pavadino „daraktorių mokiniais“ – tai kunigas Simonas Norkus, Petras Arminas-Trupinėlis, Tomas Žičkus, Silvestras Gimžauskas, Stanislovas Dagilis, Jonas Mačys-Kėkštas. Šiuos apibrėžė buvus tarpinėje būsenoje tarp tradicinio jausmo („lenkas-lietuvius“? – A. K.) ir naujosios tapatybės („lenkui lygiavertis lietuvius“ – A. K.). VI skyriuje autorė analizavo „Ausros“ poezijos kokybinį lygį, atskirai išskirdama vertimus iš lenkų kalbos, originalią kūrybą ir dviem kalbomis – lenkų ir lietuvių – rašiusius poetus (p. 147–164). Tarp šių dviejų skyrių įsiterpia skyrius, skirtas Liudviko Kondratovičiaus „Margirio“ ir Juozapo Ignoto Kraševskio „Kunigo“ vertimo į lietuvių kalbą ir šių kūrinių siužetų

bei motyvų perinterpretavimo lietuvių literatūroje istorijai (p. 121–146). Jis apima laikotarpį nuo „Auszros“ iki 1940 m.

Kiti du skyriai yra skirti pozityvistinei (ir, anot autorės, ne tik) „Varpo“ (p. 165–188), Rytprūsiuose leistos katalikiškos spaudos bei JAV lietuvių spaudos beletristikai (p. 189–198) „kryžkelės“ koncepcijos požiūriu aptarti. Iš varpininkų autorė išskyrė Vincą Kudirką kaip aukštos prabos lenkų ir visuotinės literatūros žinovą bei talentingą lietuvių literatūros kūrėją. Pastebėjo, kad JAV lietuvių spauda darė mažesnę poveikį lietuvių tautinės tapatybės formavimuisi.

IX ir X skyriai yra panašūs į V, tik mažesni. Pirmasis yra skirtas Vinco Pietario istorinei prozai, perinterpretuojančiai Henriko Sienkiewicziaus istoriniuose romanuose pateikiamą bendros Lenkijos ir Lietuvos istorijos vaizdą, nagrinėti (p. 199–206), o kitame aptariama Augustino Janulaičio parašyta pirmoji lietuvių kalba knyga apie Adomą Mickevičių (p. 207–216). Autorė analizėje akcentuoja, kad Augustinas Janulaitis buvo socialistas, o Vincas Pietaris – Simono Daukanto sekėjas, taigi, galima sakyti, lietuvių nacionalistas, apskritai imant, negatyviai vertinęs Lenkijos poveikį Lietuvai.

Paskutiniame skyriuje Kalėba analizuoja, kaip XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių tautinio atgimimo spaudoje buvo sprendžiamas lenkiškai rašiusių, bet su LDK politine kultūrine tradicija susijusių autorių tautinės priklausomybės klausimas (p. 217–236). Autorė nustatė, kad aušrininkai buvo linkę veik visus „lietuviška tematika“ lenkų kalba rašiusiuosius laikyti lietuviais dvasios prasme. „Varpo“ autoriai vienos nuomonės šiuo klausimu neturėjo ir apskritai „Varpo“ laikais tam nustota teikti didesnę reikšmę; daugiau dėmesio skiriama lietuvių literatūros, taip pat vertimų iš kitų kalbų, įskaitant lenkų kalbą, kokybei, atitikimui aukštosios kultūros kokybiniam kriterijams. Lietuvių tautinio atgimimo laikais LDK politinę-kultūrinę tradiciją tęsusius autorius, rašiusius lenkų kalba, norėta persivilioti į lietuvių tautinio sąjūdžio šalininkų gretas, nors tos pastangos dažniausiai buvo nesėkmingos.

Knyga baigiama apibendrinimais ir etinio metodologinio pobūdžio svarstymais, kaip tyrinėti heterogeniškos istorinių ir geografinių paribių kultūrų erdvės fenomenus. Autorė pasisako prieš pačią „kresų“ (pakraščių) sąvoką, kuri, anot jos, atspindi nacionalistinių, polonocentrinį požiūrį traktuoti visą buvusios Abiejų Tautų Respublikos erdvę, taip pat ir XIX a., kaip Lenkiją, nepastebint toje erdvėje kitų – nelenkų, arba traktuojant juos nekorektiškai, nemokslškai. Beje, panašius priekaištus būtų galima padaryti ir nemažai lietuviškosios LDK istoriografijos daliai.

Nors nesu didelis lietuvių literatūrologijos ir literatūros istorijos žinovas, bet drįstu manyti, kad Beatos Kalėbos knyga yra vertingas indėlis ne tik į lenkų, bet ir į lietuvių literatūros bei kultūros tyrinėjimų erdvę. Ji rodo aukštą autorės mokslinių tyrinėjimų mokyklos lygį, nepriekaištingą etinę laikyseną. Mano galva, šią knygą vertėtų išversti į lietuvių kalbą.